

Dr. Iren Gabrić – Molnar:

Obrazovni sistem - osnov raslojavanja i artikulisanja ljudskog potencijala

Postavljanje problema

Realni zahtevi da je obrazovanje nužna potreba radi promene nivoa saznanja, i uslov podele rada u budućnosti, - važno je polazište u sagledavanju uloge obrazovanja u jednom društvu. Neki sociolozi funkciju obrazovanja definišu kao "proizvodnju" ljudskog potencijala za buduće potrebe društva. Istovremeno, školski sistem, kao institucionalna celina, prati društvene promene i poželjno je njegovo prilagođavanje potrebama privrede, svim vrednosnim sistemima i drugim subkulturama. U tehnološki modernim društvima uloga ljudskog potencijala je mnogovrsna i diferencirana, jer mora da odgovori izazovima promena u tehnologiji, organizaciji rada i uvođenju inovacija. Ako sistem obrazovanja nije za to pripremljen, izostaće mogućnost brze selekcije kadrova na tržištu rada, blagovremenih promena u tehnologiji rada i uspostavljanju diferenciranog odnosa prema mladoj obrazovanoj eliti.

Obrazovni sistem podrazumeva selekciju, razvijanje takmičarskog duha, nagrađivanje talenata, inovatora. Kreativnost, izrazito pozitivna ljudska osobina, mora da se neguje kao preduzetnička sklonost još u detinjstvu. Posredstvom škole deca se uključuju u društvo; škola im mora omogućiti uvođenje u sistem takmičenja znanja i sposobnosti, a to će im kasnije, olakšati da nađu svoje mesto u društvu, bez delikventnosti i devijacija. Aktivno stanovništvo jedne zemlje će biti preduzimljivo, dinamično i permanentno stručno, ako je u školi naučeno da prepoznaje i prilagođava se svemu što je novo i napredno. "Društvo se sa svojim vrednostima, moralom i sankcijama, zalaže za stabilnost i osećaj sigurnosti. Međutim, promena i razvoj su neizbežne dimenzije društvenog procesa, što znači da budući građani treba da su obučeni i pripremljeni, ne samo za stabilnost nego i promenu."¹ U školi mladi prihvataju ustaljene norme i vrednosti, ali treba da imaju i svoj kritički stav. Neprihvatanje ovakvog pristupa vrednostima, znači ulazak u stanje anemije, a u takvom društvu nema napretka.

Društvene nejednalosti i obrazovanje

Na osnovu svojih obeležja društvo se deli u određene grupe, koje odlikuje različito ponašanje odnosno interesi. Društveni slojevi ili grupe se, dakle, razlikuju po poreklu, obrazovanju, zanimanju, primanjima, stavovima itd. Diferenciranje ljudskog potencijala je neminovno i korisno, jer tek tada mogu da stupe u takmičarski odnos jedni s drugima (prestiž). Društvena nejednakost je, znači, odnos u kojem su jedni privilegovani, a drugi ograničavani, podređeni. Različiti oblici nejednakosti se mogu sagledati na osnovu:

- nejednakosti u procesu proizvodnje, odnosno zapošljavanju i raspodeli (zaposleni i trajno nezaposleni, na primer),
- nejednakosti u sferi socijalne sigurnosti, jer se ne odnose jednako prema svojini (vlasnik, suvlasnik, nevlasnik),

¹ Dragan Koković: Sociologija obrazovanja, Novi Sad, 1992, 71. strana.

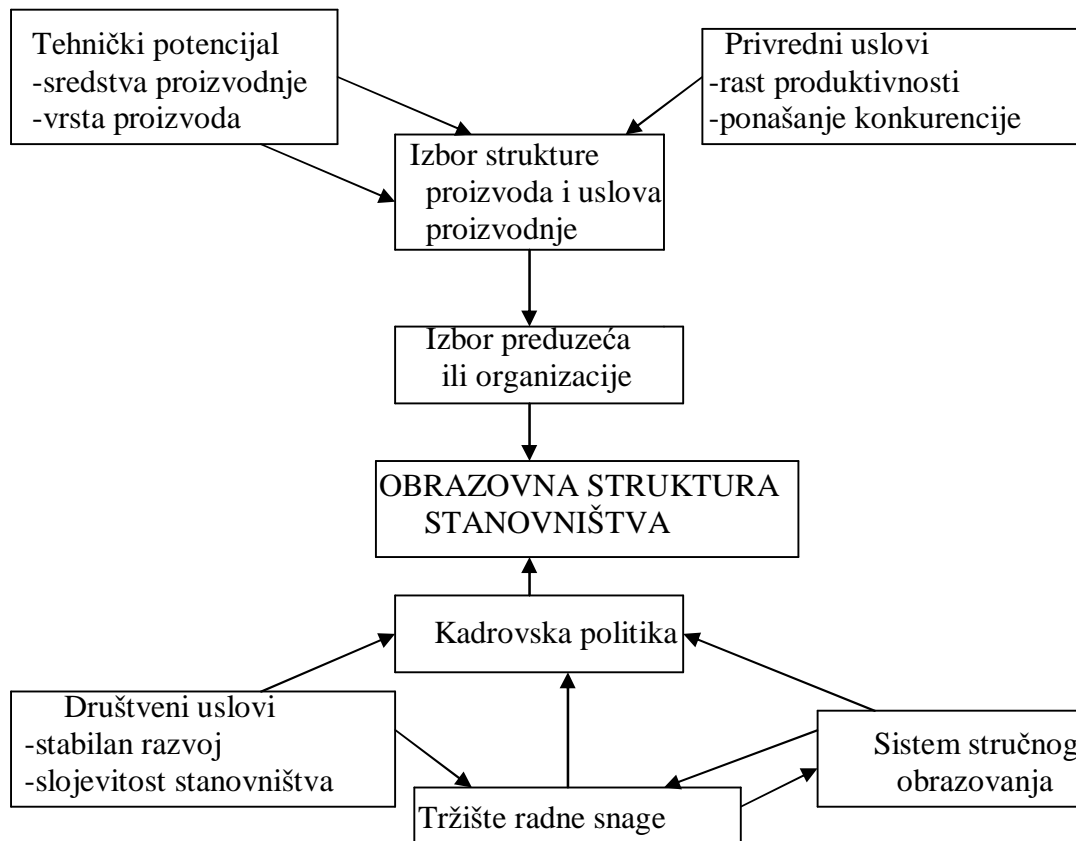
- nejednakosti pojedinaca u konkurenciji znanja i sposobnosti (postignut stepen obrazovnog nivoa, doškoloavanje, prekvalifikacija itd.),
- nejednakosti u nivoima kulturnog razvitka i očekivanjima (tzv. niži, srednji i viši slojevi),
- nejednakosti društvene moći i uticaja na druge grupe i učestvovanja u donošenju važnih društvenih odluka (rukovodni kadar, politička elita).

Društvena podela rada, kao osnov društvenih nejednakosti, rađa različite (povoljne ili, pak, za pojedinca nepovoljne) šanse mladima koji izlaze iz školskih klupa i stupaju u život. Istovremeno, oni su već, po nejednakim usovima i stupili u školske klupe. Pretpostavka je da je školski sistem, kao deo subkulture društva takođe proizveo nejednakosti, ma koliko se pokušavalo da svima podjednako pruži istovetna mogućnost za napredovanje. Pregledom socioloških istraživanja o ulozi obrazovanja u raslojavanju društva tražimo dokaze za ovu pretpostavku.²

U Jugoslaviji je proteklih pedeset godina diplomiralo oko milion studenata, a interesovanje za studiranjem raste u vremenu kada opšta kriza u društvu nameće potrebu nezaposlenim mladim ljudima da tragaju za korisnim i modernim zanimanjem. Opšta obrazovna struktura stanovništva u nas je povećana, a sloj inteligencije takođe ima trend rasta u odnosu na predratni period, pre pola veka. Ipak, u poređenju s većinom zemalja Evrope, obrazovna struktura jugoslovenskog stanovništva je nepovoljna: 7% je nepismenih, 9,5% bez školske spreme, 23,4% bez završene osnovne škole, 25% sa završenom osnovnom školom, 32,3% sa srednjom, 3,8% sa višom i 5% sa visokom školskom spremom. Uporedimo ove podatke, ne primer, s Austrijom, u kojoj je 61% stanovnika završilo srednju školu. Socijalna struktura jugoslovenskog društva je mobilnija nego ikada. Roditelji mlade inteligencije su većinom radnici, dok su njihovi roditelji bili seljaci. Međutim, ova prosta vertikalna promena strukture ljudskog potencijala u nas (međugeneracijski gledano) još ne znači istodobni rast životnog standarda, a pogotovo ne smanjivanje socijalnih razlika između različitih slojeva stanovništva. Bez obzira na masovno osposobljavanje poljoprivrednog i seoskog stanovništva da radi u industriji, nisu uvek postignuti povoljni efekti. Naime, putovanje u grad i rad u novoj industrijskoj sredini predstavljao je poteškoću onima koji nisu potpuno napustili zemljoradnju tzv. "polutani". Niska motivisanost, nedovoljna zarada ih je, vremenom, udaljila od rada u struci. Tako, danas, bez obzira na programe upisa u stručne škole, nemamo adekvatnu kvalifikacionu strukturu, na primer, u građevinarstvu. Dakle, obrazovanje ne može uvek da da adekvatan odgovor na zahteve privrede. Planiranje budućih kadrova trebalo bi da znači da obrazovni profili prate potrebe tržišta rada. Problem je kada se ne zna šta traži tržište, pošto postoji prevelika fluktuacija radne snage unutar zaposlenih. Potrebu za radnom snagom, najčešće, popunjavaju dugoročno nezaposleni ili već zaposleni koji se opredeljuju za veću zaradu. Mladi, tek izašli iz školskih klupa, više godina tragaju za adekvatnim prvim zaposlenjem, gubeći nadu da će raditi u svojoj struci. Makroekonomske analize su, stoga, neohodne u smislu praćenja veza između tek diplomiranih stručnjaka i njihovih mogućnosti da se zaposle u svojoj struci. Realno sagledavanje suvišnih profesija daje signal mladima da ne biraju struku koja nije u trendu. Analiza ponude i tražnje radne snage može da kompletira informacije koje obrazovne institucije (pre svega Ministarstvo prosvete) moraju spoznati da bi formirali potrebne profile i smerove. Adekvatno profiliranje srednjih i visokih škola nužno nalazi informisanost o faktorima koji utiču na obrazovne profile (prikazano šematski).

² Videti studiju Borislava Džuverovića: Klasni aspekti obrazovanja, rezultat empirijskog istraživanja u Institutu za sociološka istraživanja u Beogradu, objavljeno 1987. Uporedivši rezultate anketiranja (januara 2000 godine) među studentima u Vojvodini, autor ovog rada se oslanja na rezultate socioloških istraživanja krajem osamdesetih i početkom ove godine.

Faktori koji utiču na formiranje obrazovne strukture stanovništva

Navedeni prikaz ukazuje da u artikulisanju obrazovne strukture stanovništva učestvuju četiri faktora: društveni i privredni uslovi, naučno-tehnološki potencijal i obrazovni sistem. U takvim okolnostima formirano tržište radne snage, po određenim principima kadrovske politike, daje adekvatnu obrazovnu strukturu stanovništva. Obrazovanje tu ima status jednog od najznačajnijeg faktora privrednog rasta, i ne bi se smeo tretirati kao korisnik sredstava javne potrošnje. Ulaganje u ljudski potencijal danas treba da ima isto tako velik značaj kao i ulaganje u proizvodnju i tehnologiju.

Ako je društvena slojevitost stanovništva poznata, možemo analizirati uticaj sistema obrazovanja na pomeranje, prestrukturiranje ljudskog potencijala. Kakve su šanse mladih da krenu put lestvice društvene stratifikacije? Postavlja se pitanje: da li je obrazovanje u nas pomoglo mladima u pomeranju na lestvici vertikalne mobilnosti, ili je sistem školstva dalje reprodukovao ranije i postojeće ekonomske i socijalne razlike između društvenih grupa?

Uvažavajući izjašnjavanje ciljne grupe studenta, krajem 80-tih godina i danas, pouzdano stičemo utisak da su se stvari odvijale kontradiktorno: s jedne strane, stvorene su široke opšte mogućnosti da se stanovništvo masovno obrazuje, ali s druge strane, starim klasno-socijalnim razlikama su dodane nove osnove raslojavanja. Tome su doprinele i česte nefunkcionalne reforme i promene u školskom sistemu. U jednom navratu su zatvarane gimnazije da bi se onemogućio neopravdan rast neproizvodne inteligencije (deca službenika i rukovodilaca), a zatim su otvarane s namerom da se niže i radničke porodice izvuku iz socijalne bede. Istraživanja na beogradskom uzorku, krajem osamdesetih godina, pokazuju da postoji veoma visoka korelacija između obrazovanja i slojne pripadnosti. Viši slojevi, po pravilu, imaju i viši stepen obrazovanja, dok srednji i radnički slojevi teže da završe srednji stepen obrazovanja, a

roditelji s nedovoljnom kvalifikacijom, u većini slučajeva, zadovoljavaju se završenom stručnom školom deteta, koja traje dve ili tri godine. Pre više od deset godina, deca političkih i privrednih rukovodilaca, visokoobrazovnih stručnjaka i službenika svakako su težili da završe studije, a deca radnika uspevala su samo u zavisnosti od materijalnih mogućnosti ili talenta. U to vreme deca privatnika, nekvalifikovanih radnika i poljoprivrednika nisu imala veću šansu da odskoče od socijalnog statusa roditelja, jer je studiranje podrazumevalo dobre materijalne uslove. Naime, troškove studiranja je, u većini slučajeva, snosila porodica. Stipendije i kredite su većinom dobijala deca službenika i rukovodilaca. Beogradski uzorak iskazuje sledeće:

- deca državnih i političkih rukovodilaca su za školovanje trošila samo 28,6% porodičnog budžeta;³
- deca službenika i radnika su manje koristila subvencije društva (stipendije i kredite), i najveći broj se oslanjao samo na porodični prihod, odnoseći oko 50% mesečnog prihoda;
- deca poljoprivrednika i nekvalifikovanih radnika su često odustajala od studiranja, u nemogućnosti da 4, 5 i više godina plaćaju troškove.

Postavlja se pitanje: da li je i danas materijalni položaj porodice najznačajniji oslonac u obrazovanju. Ispitivanje (oko 300 studenata, januara 2000 godine) pokazuje da je danas materijalno stanje porodice važan preduslov da bi se mladi odlučili za studije. Studiranje (pogotovo izvan mesta stanovanja) sve više postaje privilegija, jer niži slojevi i velik broj srednjih radničkih porodica nisu u mogućnosti da plaćaju smeštaj, putovanja, knjige i školarinu. Danas troškove višeg školovanja u nas mogu da podnesu samo novi sloj bogatih, privatnici, rukovodioci, službenici s dobrom platom i, eventualno, radničke porodice ako se njihova talentovana deca odluče da studiraju na fakultetima koji su blizu mestu stanovanja, a roditelji imaju određenu uštedevinu ili dodatni izvor prihoda. U više od 90 % slučajeva porodica sama snosi troškove školovanja. Prema tome, uslovi održavanja životnog standarda su otežani još više. Značajno osiromašenje nezaposlenog gradskog stanovništva znači da se srednji sloj "istopio" i ne može da planira izdatke za školovanje dece. Mladi često ne mogu da izaberu željeno zanimanje, nego profesiju prema mogućnostima upisa. Uočljive su i regionalne disproporcije. Naime, udaljenost škole i fakulteta od jednog regiona može biti uzrok smanjivanja broja studenta u tom kraju. Nejednakost u dostupnosti obrazovanju je pooštrena u odnosu na prethodnih desetak godina.

Dakle, u današnjim društvenim uslovima u nas postoji velik raskorak između profesionalne želje i mogućnosti mladih. Deca kulturno i materijalno bogatih porodica stiču nova znanja i biraju između privatnih časova muzike, baleta, stranih jezika, sportskih disciplina. Danas, kada je kompjuter neophodno sredstvo usavršavanja modernog intelektualca, ovu opremu mogu sebi da priušte samo bogatiji slojevi. Znači, deca bogatih će znati više jezika, korišće Internet i lakše će nabavljati stručnu literaturu. Tipičan primer je i selekcija omladine u srednjim školama. Socijalna selekcija zanimanja je pokazatelj i klasno-socijalnih nejednakosti u obrazovanju. Deca imućnijih roditelja imaju veće ambicije (posle mature - fakultet), dok deca siromašnih porodica biraju dvogodišnje i trogodišnje stručne škole, s nadom da će imati šansu da se što pre zaposle.

Mladi s ambicijama izjašnjavali su se nekada o sledećim željenim pozivima: general, direktor, predsednik opštine, advokat, politički rukovodilac, sudija, lekar, profesor itd.⁴ Danas je redosled nešto drugačiji: privatni preduzetnik, menadžer, direktor uspešnog preduzeća, bankar, informatičar, a tu su i uslužna zanimanja (kuvar, poslastičar, trgovac). Zanimljivo je

³ Videti studiju Borislava Džuverovića, 130 strana.

⁴ Isto: 140 -141 strana.

da danas više nisu među najuglednijim pozivima ni profesor, ni političar. Ima mladih koji jednostavno kažu da ih interesuje profesija s kojom mogu da se zaposle i da zarade, a neki da će izabrati zanimanje s kojim će prosperirati u inostranstvu. Građevinarstvo više nije atraktivno, niti službenik u administraciji. Globalno gledano, mladi se još uvek najviše zanimaju za društvene (humane) struke, dok su proizvodna zanimanja u senci.

Može se zaključiti da su, i nekada i danas, atraktivna zanimanja koja pružaju, pre svega, materijalnu sigurnost, dakle zaradu. Mladima još uvek nisu talenat ili sklonost prevashodni motiv opredeljenja u izboru profesije. Oni planiraju škole koje su im realno dostupne. Istovremeno, danas mladi znaju da svoja zanimanja nisu izabrali kao trajno životno opredeljenje. Na berzi rada je puno nezaposlenih, čak i fakultetski obrazovanih kadrova. Stoga moraju biti spremni na prekvalifikaciju ili na rad u onoj oblasti privrede gde ima posla. Velik broj aktivnog stanovništva ne radi u struci, nego se snalazi u "sivoj ekonomiji", ili često rade kao preprodavci. Nesigurnost u brzom zapošljavanju izaziva i sužavanje izbora adekvatnog zanimanja. Mladi su počeli obraćati pažnju, umesto na svoje sklonosti, na materijalne uslove roditelja ili zaradu koju pruža određeno zanimanje. Prijateljske veze roditelja postaju važan faktor i u školovanju (na primer, stanovanje kod rodbine) i u zapošljavanju.

Obrazovanje i artikulisanje ljudskog potencijala

Očigledno je da zbog nagomilanih društvenih i privrednih problema i oblast obrazovanja zahteva reforme. Dosadašnje reforme školstva nisu pokazale uspeh. Zastarelost opreme, učila, nastavnih metoda, znanja i odsustvo primene moderne tehnologije karakteriše većinu obrazovnih institucija. Zatvorenost u odnosu na najnovije naučno-tehnološke tokove u svetu postepeno dovodi do nekompatibilnosti naših diploma. Obrazovanje je centralizovano na republičkom nivou i u primeni koncepta državnog obrazovanja ključnu ulogu ima Ministarstvo prosvete. Nastavnici nemaju velik uticaj na školske planove, a privreda još manje na otvaranje određenih stručnih profila i smerova. Pregled stanja u školskom sistemu otežava i nepregledna baza podataka s neujednačenom metodologijom praćenja podataka o upisu i kadrovima. Neophodno je stručno i specijalizovano bavljenje razvojnom strategijom obrazovanja, usklađeno s razvojnim planovima u privredi. Ustanove se teško transformišu, nemaju konkurenciju u mnoštvu privatnih škola, niti da se uporede s inostranim institucijama. Stanje školskih zgrada je veoma loše, a opremljenost biblioteka, laboratorija i radionica oskudna. Nastavnici se sve više povlače u metod verbalnog rada, bez motiva da razviju pedagoške i nove stručne metode obrazovanja.

Reformom i menjanjem važnih parametara u obrazovanju neophodno je osmisliti jedan diversifikovani sistem školstva, s preglednom i fleksibilnom mrežom institucija (od predškolskih do fakulteta i specijalizacija), mnoštvom alternativnih programa da bi mladi tokom sticanja stručne spreme izabrali različite struke i stepen obrazovanja po različitoj dužini vremenskog trajanja. Već i sama adaptacija aktuelnim zahtevima tražnji radne snage bila bi uspešnija. U školstvu bi trebalo ostvariti društvenu solidarnost i pomoć talentima (pozitivna selekcija učenika) da bi se mogli školovati. Imajući ovo u vidu, ne bi se smelo dozvoliti ni nagli prelaz s budžetskog na tržišni način finansiranja. Samofinansiranje za studente u uslovima osiromašenja stanovništva znači nejednake uslove školovanja, uvođenje elitizma i još većih socijalnih razlika u društvu.

Literatura:

1. Dragan Koković: Sociologija obrazovanja, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1992.
2. Mihajlo Popović i grupa autora: Društvene nejednakosti, Institut za sociološka istraživanja, Filozofskog fakulteta u Beogradu, 1987.
3. Dragan Koković, Mile Nenadić: Ogledi iz sociologije obrazovanja, Učiteljski fakultet, Sombor, 1996.
4. Kozma Tamás: Bevezetés a nevelésszociológiába (Uvod u sociologiju vaspitanja), Budapest, 1999.
5. Oliver Bertrand: Az emberi erőforrások tervezése (Planiranje ljudskog resursa), Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest, 1993.
6. Lengyel György, Szántó Zoltán (szerk.): A gazdasági élet szociológiája (Sociologija privrednog života), Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 1994.
7. Ristanović S.: Obrazovanje i društvo-prilog sociologiji obrazovanja, Beograd, 1995.

REZIME

Obrazovni nivo stanovništva u našoj zemlji poslednjih pedeset godina je znatno povećan. Deca viših i srednjih slojeva teže da završe fakultet, međutim, i pored relativno masovnih upisa na fakultete, uslovi studiranja su nejednaki. Viši slojevi ili materijalno bolje stojeće porodice mogu da izdrže troškove školovanja, dok srednji i niži slojevi već nisu sigurni u to da će moći platiti izdatke obrazovanja. Obrazovanje, dakle, nije put prosperiteta nižih socijalnih slojeva u više, nego zadržava stare, pa, čak, razvija i nove oblike klasno-socijalne nejednakosti. Najozbiljnija prepreka da kroz školski sistem prosperiraju niži slojevi su relativno visoki troškovi školovanja u porodičnom budžetu. Sve dok društvo ne bude izdvajalo ozbiljna sredstva za motivisanje talentovanih (stipendije i krediti), materijalno ugroženi neće imati ambicije da studiraju, nego će procenjivati svoju realnu šansu i izabrati zanat. Srednji i bogatiji slojevi nastavljaju školovanje na studijama, ali u zavisnosti od dužine trajanja fakulteta mladi se selektiraju.

Selekcija zanimanja takođe pokazuje ozbiljne nejednakosti u društvu. Socijalne razlike permanentno pokazuju i diferenciranje u izboru proizvodnih ili neproizvodnih zanimanja. Ambiciozni kadrovi i dalje biraju neproizvodne ili uslužne profesije, uglavnom u oblasti humanih nauka. Deca s nižim društvenim statusom kažu da su izabrali proizvodno zanimanje i to na srednjem nivou, jer nisu imali drugog izbora. Motivacija upisa u neku školu, dakle izbor zanimanja, klasno je uslovljena i zavisi od socijalnog statusa roditelja. Bogatiji se lakše opredeljuju prema sklonostima, dok siromašniji gledaju da imaju manje materijalnih izdataka, sigurnost zarade i mogućnost prekvalifikacije. Društvene nejednakosti se ne gube tokom školovanja, nego se višestruko produbljuju. Izlaz iz ovakve situacije može delimično ponuditi izmena privredne strukture u kojoj bi postepeni prosperitet otvorio mogućnost formiranja tržišta rada sa zdravim konkurentnim kriterijumima i selekcijom kadrova. Istovremeno, potrebno je imati drugačiji pristup prema obrazovanju i nauci. Društvo u krizi ne sme sve manje izdvajati za podizanje kvaliteta ljudskog resursa, nego upravo suprotno - mora dovoljno pažnje posvetiti napredovanju školskog sistema i nauci, da bi osposobljena elita ubrzala društveni razvoj. Naravno, ljudski potencijal treba da ima dovoljno motivacije da uči i radi, kao i poverenje u sopstvenu budućnost.

SUMMARY

The population in our country has received a higher level of education in the last fifty years. The children from the higher and middle social layers massively long for graduating at the faculties, but the conditions for studying are not equal. The work points to the fact that education is not the road for the prosperity of lower social layers. Education keeps the old forms of the social inequalities, even it develops new forms of these inequalities. One of the biggest problems for the lower layers to study are the high costs of studying. The state must appropriate more funds for motivating the talented young people (scholarships, credits). The selection of professions also shows a serious inequality in the society, therefore the social differences permanently show differentiating in the choice of productive and unproductive professions. The author also emphasizes that the social differences don't disappear in the course of schooling, but they even deepen in many ways. The solution is in the change of the economic structure where the labour market would create competitive criteria and personnel selection, and so the approach to education and science would be changed.